

4-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

ТАРИХИ ЭТНОЛОГИЯ

XX ғасыр басындағы психологиялық
антропология

Бұл дәрісте біз Франц Боас, Рут Бенедикт и Маргарет Мидтің психоантропологиялық концепцияларын қарастырамыз, олардың негізі белгісі мәдени көпшіліктері және медалдың екі жақ беті сияқты мәдениетпен психологияға көзқарасы. Зерттеушілер этникалық мәдениетті зерттеу мәселесіне қалай келді, соны көрейік.

Ғылыми антропология салыстырмалы түрде ХІХ ғ. бірінші жартысында пайда болды. Оның бастауы эволюциялық антропология төңірегіндегі теориялармен байланысты басталды. Мұнан кейін мәдениеттің өзінің шығу тегі бар, оның отанының Жер шарында бірнеше орны бар дегенге саятын диффузионистік бағытқа жататын мәдени шеңбер теориясы да белгілі болды. Мәдениеттің қалған барлық теориясы – мәдени алмасу тарихы мәселелеріне арналды.

Кейінірек бұл теориялардың орнына қазірге дейін ықпалды мәдени теория болып отырған мәдени функционализм бағытындағы өкілдердің теориялары келді. Оның мәні әрбір мәдениет белгісінің мәдениетте өзінің қызметі (функциясы) бар және жалпы мәдени жүйенің өзі ақиқатында адамзат қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған функционалды. Сондай ақ, функционализмнің пайда болуы Бронислав Малиновский және Альфред Радклифф-Браун аттарымен белгілі. Біз әлі функционализмнің мәдениет теориясы екендігін айтамыз.

Ұлттық ерекшеліктер жөніндегі ғылыми зерттеулердің бастамасын ХХ ғ. бірінші ширегінде Франц Боас мектебі негізін салған болатын, біз осыған тоқталамыз. Әрбір мәдениетті Боас көптеген өзара байланысты бөлімдерден тұратын, тұтас жүйе деп қарады. Ол сол не басқа мәдениеттің құрылымы ерекшелігінің себебі неде екендігін іздеген жоқ, ол оны тарихи жағдай үдерісінің нәтижесі деп есептеді, бірақ адамдардың бейімділігін, мәдени ықпалдастыққа көңілдігін атап өтті. Мұндай тәсілдің нәтижесі әрбір мәдениет ерекше деп бекіткен мәдени релятивизм болды.

Боас ақиқатында, бұрынғы антропологиялық мектептердің ұсынған идеялары да тұжырымдамалары да жалған деп, этнологияны қайта құруды ұсынды. Боас ең алдымен эволюционистік идеяларға адамзат қоғамының төменнен жоғарыға даму теориясына қарсылық білдірді. Ол этнологиялық зерттеулердегі қандай да бір теориялық ұстанымнан бас тартуға дайын болды. Факті тек фактіні көрсетуге шақырды! Ол этнографиялық мәліметтерді қайтадан жинақтау қажеттігін талап етіп, тек осыдан кейін ғана теориялық қорытындылар жасауға кірісу керек деді. Алайда, мұндай декларативті скептицизм ақаусыз болмады. Өйткені, ғылыми этнологиялық далалық зерттеулердің логикасы теориялық базасыз мүмкін емес. Мәдениет әрқашан белгілі бір көзқараспен қаралады, әйтпесе мәдениет жөнінде пайымдау не оны белгілеп алу мүмкін емес. Сондықтан да Боастың зерттеуі анық және теориялық, методологиялық тіпті философиялық негізі бар. Себебі, Боас әрбір мәдениет өз даму жолында ерекше (уникалды) деген тұжырымдамасын атай отырып, мәдени плюрализмді мойындады. Әрбір мәдениет тұтас, ерекше тарихи құбылыс деп түсіну қажет. Оның даму жолын қадағалай отырып, жекелей белгілерін, тіпті қазіргі кезеңге дейінгі жағдайын тұтас алып, онда да басқа мәдениетпен ешуақытта да салыстырылмау керек, әрбір мәдениет үнемі қозғалыста болады дегенді бекіте отырып, «прогресс» ұғымын жақтамады. Дамыған европалық мәдениетке қарағанда үндіс тайпаларының мәдениеті күрделілірек деп санады. Олардың арасындағы айырмашылық, олардың бірінің жазба мәдениеті бар, екіншісінде жоқ, бұл – әдеттегі мәдениетаралық айырмашылық деп санады. Барлық адамзаттың мәдени даму заңдылығын құруға тырыспас бұрын жекелей мәдениет дамуының үдерісін ұғыну қажет, егжей-тегжей және жанжақты нақты мәдениет антропологиясын зерттеу керек, деп санады Боас. Бұл мәдениет жөніндегі ғылымның дамуының басы болатын.

Боас мәдениетті қалай түсінді? Мәдениет – адамның есейе келе игеретін мінез-құлық үлгісінің (моделінің) жиынтығы. Тек біздің тіліміз ғана емес, іліміміз, сенім наным, және біздің эмоциямыз, осылардың барлығы – біз жататын қоғамымыздың және халық тарихының жемісі. Сондықтан, Боасқа ашық әлеуметтік мәдени детерминизм тән болды, адамзат қоғамына мұндай көзқарас яғни мінез құлық та, тұлғаның ойлау образы да тұтастай әлеуметтік-мәдени себептермен түсіндірілді, ал адамның тұлғалық ерекшелігі және оның еркін ерік жігері маңызды емес, деп сырт қаралды.

Мәдениет Боас үшін – бұл көптеген келісілген, іштей байланысты, бөліктері бір-біріне негізделген секілді жүйе. Кез келген мәдени элемент өзінің мәдени түйісінде ғана ұғынылу керек. Дәл сол элемент әртүрлі мәдениетте әртүрлі мән береді. Бір мәдениеттің басқа мәдениетпен алмасуы механикалық үдеріс емес және мәдени байланыстың нәтижесі болып саналмайды. Тіпті алмасу барысының өзінде алынатын мәдениет элементі өзінің бастапқысынан айырылып, басқа мағынаға, басқа сипатқа ие болады. Боас ғылыми түрде бірінші болып, мәдениетпен психологияның арақатынасы мәселесін ғылыми түрде қойды. Адамзат ақыл ойының ерекшелігіне және оның әртүрлілігіне көңіл аудара отырып, мәдениеттегі бейсаналылық пен рационалдылықтан тыс (тиімсіздік) мәселесін бірінші болып белгіледі. Біздің мәдениеттің барлығы тиімді

емес, барлығы бізде қабылданып саналы түрде ұдайы өндірілмейді. Боас, адамның әлеуметтік мінез-құлқы көп жағдайда адам өзін танығанға дейін және оны санасына сіңдіргенге дейін қалыптасқан әдетке байланысты екендігін жақсы түсінді.

Бірақ Боас фрейдшіл болған жоқ, оның үстіне ол антропологиядағы тікесызықты аударымды психоаналитикалық зерттеулерді қолдаған жоқ. Бірақ, қазіргі кезде мәдениет теориясының ең қызықты тәсілдерінің бірі болып қалатын мәдени антропологияның негізгі бағыттарының бірі - психологиялық антропологияның дамуына жол ашты.

Психологиялық антропология психологиядан да әлеуметтік мәдени антропологиядан да қағидатты түрде айырмашылығы бар. Психология адамның психикасын зерттесе, ал әлеуметтік мәдени антропология – оның мінез құлық, ойлау, әлеуметтік және мәдени жүйенің көмегімен ондағы адамдардың жалпы сипатын қайта құра алады. Психологиялық антропология мәдениет пен адамды кешенді түрде анығырақ айтқанда белгілі бір мәдениеттің өкілі ретінде зерттей алады. Осыған сілтеме жасай отырып, конфигуристік тәсіл негізінде зерттейді.

1920 жылдың аяғы - 1930 жылдың басы антропологиядағы психология мен мәдениеттің арақатынасындағы дау, пікірталас кезеңі болып саналады. Жаңа антропологиялық теорияға қажеттілік анығырақ байқалды. Боас индуктивті әдіс нәтижесінде антропологиялық теорияның өзегін шығарып алу үшін, ешқандай теориялық алғышарттарсыз ақ этнографиялық материалдарды коллекциялау қажеттігін талап етті, антропологтарға өздерінің далалық зерттеулеріне жол бастайтын теория қажет болды. Этнографиялық материалдарды жәй жинап алу мүмкін емес еді, себебі, зерттеушілердің өзі белгілі мәдениеттің өкілі, халқы сондықтан олардың қабылдауында сөзсіз ізі қалар еді.

Психологиялық антропология бастапқыда эволюция идеясына күмәнмен қарайды. Психологиялық антропология сияқты әрекет ететін оның ізбасары тарихи этнология туралы да айтылуы керек. Керісінше, ол әрбір мәдениеттің дамуындағы өзіндік бірегей жолына ие екенін мойындайды, бірақ ол шешуші мәдени релятивизмді қабылдаса да - тарихи түйістен тыс әрбір жеке мәдениетті қарау Ф. Боасқа және XX ғ. ғасырдың бірінші жартысындағы көптеген этнологтарға тән болды.

Тарихи этнология әртүрлі мәдениеттердің дамуы мен өзгеруі тарихы «жабық емес» ғылыми зерттеу жүргізуге болады, бірақ Ф. Боастың мәдениетті тұтас жүйе ретінде, барлық құрамдас бөліктері бір-бірімен өзара байланыста қарау идеясын қабылдайды.

Тарихи этнология тұрғысынан алғанда кейбір мәдениет элементтерін басқадан алу мүмкін, бірақ олар механикалық түрде жүзеге асырылмайды. Басқадан алынған элементтер жаңа күрделі мәдени контекстке кіреді, бірақ жаңа мәдениет (психологиялық антропологияға тән) аясында оларды міндетті түрде қайта түйсіктен өткізу туралы идея сұрақ туғызады. Тарихи этнология мәдени элементтердің қандай жағдайларда және қандай тетік бойынша алынатынын, қашан мәдениет элементтері елеулі түрде қайта түйсікпен ұштасады, бастапқы мәні қашан сақталатынын түсіндіру міндетін алға қояды. Тарихи этнология Ф. Боас мектебіне қарағанда, әлеуметтік-мәдени детерминизмнен бас тартады, бірақ психологиялық ұйымның белгілі бір қабаттары мәдени-детерминацияланған және осы ұйымның барлық мүшелеріне тән екенін мойындайды.

Антропологияның жаңа теориясы Боастың негізгі идеяларын алу керек еді. Және ол Боастың қызығушылығы салдарынан және оның психологиялық мәселелерін жалғастырушылардың идеяларынан кейін психологиялық бетбұрыс алды. Осындай алғашқы теорияны Боастың шәкірті психологиялық антропология саласындағы классикалық «Мәдениет моделі» кітабының авторы Рут Бенедикт ұсынды.

Бенедикт мәдениет тасымалдаушыларын тек сипаттаумен ғана шектеп қоймайды. Ол тұтас сияқты мәдениеттің үйлесімділігін іздейді, барлығы бір мәдени тақырыппен біріккен – мәдениет этосындағы ерекше ішкімәдени элементтердің конфигурациясын көрсетеді. Дін, отбасылық өмір, экономика, саяси институттар – барлығын қосып алғанда, әрекет тәсілі соған ғана қатысты қарым қатынас жүйесінің әртүрлі модификациясымен бірге қайталанбас жалғыз құрылымды құрайды. Этнос мәдениеті адамзат өмірінің барлық саласында: меншікті бөлу жүйесінде, әлеуметтік иерархия құрылымында, материалдық заттарда, оларды өндіру технологиясында, гендерлік өзара қарымқатынастың барлық әртүрлілігінде, қоғам ішіндегі одақтар мен кландардың қалыптасуында, экономикалық алмасу тәсілінде, т.б. көрініс береді. Барлық осы институттар көптеген типтер мен түрлерден тұрса да, тек бір ғана сол не басқа мәдениет аясында құрылады. Осы себепті, өмірдің басқа аспектілері басқа мәдениет үшін ешқандай маңызы болмаса да біз үшін, біздің мәдениетіміз үшін маңызды. Немесе, керісінше біздің мәдениетіміздің кейбір белгілері біз үшін жәй фантастика көрінсе, басқа мәдениетте ол басқа мағына беруі мүмкін.

Р. Бенедикттің пікірінше, мәдениет оның этосына сәйкес келетін қандай да бір әлеуметтік модельдерді

жүзеге асыра отырып, сол институттардың өзге түрлеріне орын қалдырмайды. Берілген мәдениеттің бейорганизмдік белгілері, өзінің дамуы үшін онда кеңістік алмайды. Біздің мәдениет тұрғысынан ең маңызды болып көрінетін өмірдің сол аспектілері бізбен салыстырғанда басқа бағыттағы адамдарға өте маңызды болмауы мүмкін. Ал, біздің мәдениетімізде бар кез-келген ерекшеліктер басқа мәдениеттерде басқаша ұғынылып, бізше ғажайып болып көрінуі мүмкін.

«Әрбір адамзат қоғамы, - дейді Р.Бенедикт, - қандай да бір түрде өзінің мәдени ұстанымдарын таңдаған. Басқалардың көзқарасы бойынша әрбір мәдениет іргелі мәдениетті ескермей, маңызды емес элементтерді дамытады. Бір мәдениет ақша құндылығын қиын түсінсе, екіншілері-оларды күнделікті қажеттілік деп санайды.

Әрбір мәдениеттің конфигурациясы, моделі ерекше тарихи үдерістің салдары болып саналады. Сондықтан Бенедиктің пікірінше, сол не басқа мәдениеттің даму деңгейі жөнінде айту мәнсіз. Р. Бенедикт адамдардың мінез-құлқын қандай да бір мәдениеттің өнімі ретінде сипаттаудан артық нәрсе жасады. Ол мәдениетті ішкі үйлесімді жүйе ретіндегі психологиялық тұтастық ретінде сипаттауға тырысты. Оны тұлғаның жеке психологиялық дамуы сияқты тұлға психологиясы аз қызықтырды, ол әрбір қоғамдағы түрлі институттардың психологиялық өзара байланысына баса назар аударды. Ол әлеуметтік-мәдени жүйе мен тұлғаның жүйе ретіндегі ұғымдары арасын ажыратуға ұмтылмады. оны осы мәдениет мүшелері мен мәдениеттің құрылымдық элементтерінің психологиялық сәйкестігі туралы мәселе қызықтырды. Р. Бенедикт салған бұл тәсіл XX ғ. 60-шы жж. дейінгі психологиялық антропологияға тән болды.

Ол мәдениетті психологиялық құндылық ретінде сипаттады. Оның мәдени моделіндегі мәдениеттің әртүрлі фрагменттерін халық тарихы тудырған, адам өзінің мінез-құлқын қалыптастыру барысында өзінің дағдылары мен қасиеттерін жинақтайды, деген пікірді айтады. Мәдениетті тұлға ұқсатады. Ал, адам – «мәдениеттің микроәлемі», әлеуметтік мәдени жүйе мен тұлғаның жүйе ретіндегі аралық ерекшелігі анық емес.

Тұлғаның психологиялық тұтастығы мәдениеттің психологиялық тұтастығымен тығыз байланыстырылды. Мәдени үлгінің (моделдің) концепциялары Альфред Кребердің теориялық тұжырымдамаларында толықтырылды және жүйеленді. Ол оларды зерттеушілерге мәдениеттің барлық элементтерін бірлікте көруге мүмкіндік беретін белгілі бір абстракция ретінде қарады. Кребер модельдерді психологиялық терминдерде сипаттауға болады, олар мәдени белгілердің архетиптік кристалдануының негізгі қаңқасы сияқты қызмет етеді, - деп көрсетті.

Кребер мәдениетке ерекше мән берді: ол қоғамның өмір сүруінің шарты деді. Қоғам да мәдениетке қатысы жағынан – мәдениеттің өзін нысандау үшін пайдаланатын амал-әдіс, құралы деп санады. Мәдениет жәй адамдар қоғамдастығынан жоғарырақ, жаңа шынайылық деңгейін орнатады. Кребер қоғамды жекелей тұлғаларды өзіне бағындырған, мәдениеттің құралы болып қалатын үлкен суперорганизм деп қарастырды.

Әртүрлі халықтар мәдениетін салыстырмалы зерттеу негізінде Кребер «жасырын мәдениет» бар екендігін яғни сол не басқа мәдени элементтің енуін, диффузияны жеделдетін не бәсеңдететін психологиялық факторлар жөнінде қорытынды жасайды. Ал, ақырында қабылдайтын мәдениетте элементтер бар, бірақ соларға ұқсас функциональды мәдениетте қарсылыққа кез болады. Франц Боас идеясының тағы бірі лингвистик конфигурационизм болды. Өз кезегінде Боас, антрополог жергілікті адамның ойын түсіну үшін функциональды лингвистиканы жіті зерттеу керек, деді. Ол адамдардың негізгі бөлігі өздері сөйлейтін тілдің синтаксистік құрылымын білмейді, сондықтан тілдің синтаксисі когнитивті бейсаналық ретінде қарастырылуы мүмкіндігін атап өтті.

Тұлғаларды зерттеудегі динамикалық тәсілдің жалпы қызығушылығына дем берген лингвистик талдаудағы антрополог-пионерлердің ықпалдылары Эдвард Сепир болды. Оның ізін жалғастырушылары, атап айтқанда Бенджамин Уорф тіл мен ойдың дамуындағы эволюционистік теорияға қарсы тұрған Сепир-Уорфтың белгілі гипотезасы сияқты жалпы теориялық позицияны қалыптастырды. Онда мәдени-когнитивті жүйе «жабайы» топтарға қарағанда «ілгері қоғамда» күрделі, концептуалды болуы міндетті емес, деген тұжырым жасайды. Бірақ тіл мәдениеттің көптеген аспектілері мен ойлаудың мазмұнын ашады.

Сепир адам ойы мен мінез құлқының, тіл мен мәдениетте бұзылатын ерекшелігімен қызықты. Сонымен бірге жекелей тұлғалардың маңыздылығына мән берді және адам мәдениеттің жәй белсенді емес тасымалдаушысы деп қараған мәдениеттану тәсіліне қанағаттанбады. Бірақ, Сепирдің тіл жөніндегі ілімдерінде конфигурациялық бояудың ізі анық байқалды: әрбір тіл ерекше кейіпте сөйлейтін әлемнің құрылымын құрайды таныс емес тілді білу ойлаудың жаңа саласына ену деген сөз. Бұл жерде лингвистик конфигурационизм релятивті бояуға ие болады: тіл кең мағынада қоғамның мәдениеті сияқты әлемді

қабылдауды қалыптастырады. Мәдениетті зерттеудегі конфигурационизмді Маргарет Мид жалғастырды. Мид әртүрлі мәдениеттің ерекше екендігін дәлелдеуге тырысты. Ол, Рут Бенедикт сияқты адамға өте икемделгіш жан ретінде қарады. Мидтің тәсілін ең алдымен психомәдениет деп атау керек. Ол мәдени үлгінің (моделдің) психологиялық концепциясын жасап шығарды, бірақ тұлғаның модальды құрылымы аз қызықтырды. Оны бәрінен бұрын ұжым қызықтырды. Жекелей тұлғалық конфигурацияны Мид иллюстрация ретінде ғана сирек сипаттады. Ертеректегі оның жұмыстарында психоанализге қызығушылық пайда болғандығын, әрі қарай дамытқан, бірақ ол нақты бір психоаналитикалық теорияларға сүйенбеген. Психоанализ бәрінен бұрын мәдениет пен тұлғаның өзара қарым-қатынасын интерпретациялауда серпіліс көзі болып табылды. Маргарет Мидтің тұжырымдамасымен антропологтар психоанализді кешенді концепцияға жатқызып, әмбебап ақиқат көзі деп емес, өздерінің белгілі бір мақсатында таңдаулысын қабылдау керектігін айтады.

1920 жылдары «Мәдениет және Тұлға» аталған психологиялық антропологияның бағыты мәдениеттің фрагменттерін зерттесе де үлкен әсер қалдырды. Мұның бәрі осы бағытты ұстанушыларға мәдениет оның бөліктерін қоспағанның өзінде үлкен ұғым екендігі, екі қоғам (мәдениет және тұлға) бір қарағанда ұқсас байланысты көрінгенмен әртүрлі мәдениетті құрауы мүмкін екендігін көрсетті. Маргарет Мид, мәдениетті тұлғаның моделі ретінде қарай отырып, мәдениет пен тұлға арасындағы өзара байланысқа көңіл аудармады, бірақ ол жаңа антропологиялық «Мәдениет және Тұлға» мектебінің жетекші өкілі болды. Мектеп осы мәдениетті таратушылар ретінде мәдениет пен тұлға арасындағы байланысты айқындауды міндет етіп қойды. «Мәдениет және Тұлға» мектебінің әрі қарай дамуы мәдениет пен тұлғаның өзара әрекеті қашан және қай жерде жүретіндігін көрсетуге тырысумен анықталады. Иә, далалық зерттеулер материалдарының өзі психологиялық антропологияда қорланып қалды. Жалпы психоантропологиялық теорияға қажеттілік қатты сезілді.

Сонымен, психологиялық антропологияның пайда болуы мәдениетті сипаттайтын екі негізгі принциптің пайда болуымен байланысты. Бірінші принцип әрбір мәдениет ерекше, ол өтпелі түрі емес, дамудың нәтижесі емес, ол- тарихи үдерістен тыс қаралатын тұтастай шындық. Бұл көзқарас, мәні бойынша абстракцияны білдіреді, бірақ абстракция тиімді: ол мәдениетті өзіндік нәрсе ретінде көруге мүмкіндік береді. Екінші принцип әрбір мәдениет өзара байланысты тұтас деген көзқарасқа саяды және әрбір мәдениетке ішкі интегратор тән, осыны іздеумен кейінгі жылдары мәдени антропология айналысты. Келесі дәрістерде осыны айтамыз.

Негізгі терминдер: Ғылыми антропология, мәдени теория, эволюционизм, функционализм, ұлттық ерекшелік, мәдени релятивизм, мәдени плюрализм, әлеуметтік мәдени детерминизм, конфигурациялық тәсіл, этос мәдениеті, лингвистикалық конфигурация, «Мәдениет және Тұлға».

Дәрістер тақырыбы бойынша қосымша ресурстар

1. Абрамян Э.Г. (1978) Инновация и стереотипизация как механизмы развития этнической культуры / Методологические проблемы этнических культур: Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
2. Арутюнов С.А. (1989) Народы и культура: Развитие и взаимодействие. М.: Наука.
3. Бенедикт Р. (2007) Хризантема и меч. Модели японской культуры. М.: Наука.
4. Бенедикт Р. (1997) Психологические типы в культурах Юго-Запада США // Антология исследований культуры. — М.: Университетская книга.
5. Боас Ф. Ум первобытного человека. М.-Л., 1926.
6. Боас Ф. (1997) Границы сравнительного в антропологии // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
7. Боас Ф. (1997) История и наука в антропологии. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
8. Боас Ф. (1997) Методы этнологии. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
9. Боас Ф. (1997) Некоторые проблемы методологии общественных наук. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
10. Боас Ф. (1997) Эволюция или диффузия. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
11. Боас Ф. (1997) Эволюция или диффузия. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
12. Быховская И.М. (2005) Основы культурологии. М.: ACADEMIA XXI.

13. 12.Дейк Т.А. ван. Язык. (1989) Познание. Коммуникация. М: Прогресс.
14. 13.Леви-Брюль Л. (2015) Первобытное мышление. М.: Академический проект.
15. 14.Леви-Брюль Л. (2015) Сверхъестественное в первобытном мышлении. М.: Академический проект.
16. 15.Леви-Брюль Л. (2010) Первобытная мифология. М.: КРАСАНД.
17. 16.Коул М. (1995) Культурные механизмы развития // Вопросы психологии. № 3.
18. 17.Коул М. (1996) Культурно-историческая психология. М. Когито-центр.
19. 18.Культурология. Фундаментальные основания прикладных исследований. (2010) Под ред. И.М. Быховской. М.: Смысл.
20. 19.Культурология. XX век. Энциклопедия. (1998) Под ред. С.Я. Левит.— СПб.: Университетская книга; ООО “Алетейя”.
21. 20.Лурье С.В. (2005) Историческая этнология. Москва: Академический проект.
22. 21.Лурье С.В. (2004) Психологическая антропология. М.: Академический проект.
23. 22.Лурье С.В. (1994) Метаморфозы традиционного сознания. СПб.: Типография им. Котлякова.
24. 23.Лурье С.В. (2017) Культура и ее сценарий: имплицитный обобщенный сценарий как внутрикультурный интегратор // Общественные науки и современность. № 2.
25. 24.Маркарян Э.С. (2014) Избранное. Наука о культуре и императивы эпохи. Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив Университетская книга Москва.
26. 25.Маркарян Э.С. (1989) Проблема целостного исследования культуры в антропологии США. // Этнология в США и Канаде. М.: Наука.
27. 26.Маркарян Э.С. (1981) Узловые проблемы теории культурной традиции // Советская этнография. № 2.
28. 27.Маркарян Э.С. (1978) Культурная традиция и задача дифференциации ее общих и локальных проявлений / Методологические проблемы этнических культур: Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
29. 28.Маркарян Э.С. (1978) Об исходных методологических предпосылках исследования этнических культур / Методологические проблемы этнических культур. Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
30. 29.Маркарян Э.С. (1977) Интегративные тенденции во взаимодействии общественных и естественных наук. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
31. 30.Мид М. (1988) Культура и мир детства. М., Наука.
32. 31.Надирашвили Ш.А. (1978) Психология пропаганды. Тбилиси: “Мецниереба”.
33. 32.Прикладная культурология. Энциклопедия. (2019) Сост. и науч. Редактор
34. И.М. Быховская. М.: ООО «Издательство «Согласие».
35. 33.Режабек Е.Я., Филатова А.А. (2010) Когнитивная культурология. СПб., Алетейя.
36. 34.Узнадзе Д.Н. (1961) Экспериментальные основы психологической установки. Тбилиси: Издательство АН Гр. ССР.
37. 35.Чистов К.В. (1981) Традиция, «традиционное общество» и проблема варьирования // Советская этнография. № 2.
38. 36.Флиер А.Я. (2009) Культурология для культурологов. М., МГУКИ.
39. Флиер А.Я. (1995) Культурогенез. М.: Российский институт
40. культурологии.
41. 38.Эйзенштадт, Ш. (2010) Срывы модернизации. // Неприкосновенный запас. № 6.
42. Эйзенштадт, Ш. (1999) Революция и преобразование обществ. М., «Аспект-Пресс».
43. Ш. Эйзенштадт. О неопределенности термина «традиция». (Электронный ресурс). <https://cyberpedia.su/3x6f1f.html>
44. Barrett S. (1984) The Rebirth of Anthropological Theory. Toronto, Buffalo, L.: Univ. of Toronto Press.
45. Bock Ph.K. (1980) Continuities in Psychological Anthropology. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
46. Boesch E. (1991) Symbolic Action Theory and Cultural Psychology. Berlin, Heidelberg, NY, L., Paris, Tokyo, Hongkong, Barselona, Budapest: Springel-Verlag.
47. Benedict R. (1934) Patterns of Culture. Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
48. Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. (1984) Shweder R., LeVine R. (eds.) Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.

49. D'Andrade R. (1995) *The Development of Cognitive Anthropology*. New York: Cambridge University Press.
50. D'Andrade R. (1992) *Cognitive Anthropology*. In: *New Direction in Psychological Anthropology*. Schwartz Th., White G. M., Lutz C. A. (eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
51. D'Andrade R. (1992) *Schemas and Motivation*. In: D'Andrade R., Strauss C. (eds.) *Human Motive and Culture Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
52. D'Andrade, R. (1984) *Cultural Meaning Systems*. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) *Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
53. D'Andrade R. (1981) *The Culture Part of Cognition // Cognitive Science*. № 5.
54. Dubois C. (1944) *The People of Alor: a Socio-Psychological Study of an East Indian Island*. Minneapolis: University Minnesota Press.
55. Duijker H.C.J., Frijda N.H. (1960) *National Character and National Stereotypes: Confluence*. Amsterdam: North-Holl Publishing Company.
56. Eisenstadt Sh. (2006) *The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity*. Brill.
57. Eisenstadt Sh. (2004) *The Civilizational Dimension of Modernity (АНГЛ.)* In: S.A. Arjomand, E.A. Tiryakian. (eds.) *Rethinking Civilizational Analysis*. Sage Publication Ltd.
58. Eisenstadt Sh. (1992) *Frameworks of the Great Revolutions: Culture, Social Structure, History and Human Agency // International Social Science Journal*. Vol. 44. № 133.
59. Eisenstadt Sh. (1973) *Tradition, Change, and Modernity*. New York, Sydney, Toronto: John Wiley.
60. Ewing K. (1992) *Is Psychoanalysis relevant for Anthropology*. In: Schwartz Th., White G., and Lutz C. (eds.) *New Direction in Psychological Anthropology*. Cambridge University Press.
61. Geertz C. (1984) "From the native's point of view". *On the Nature of anthropological Understanding*. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) *Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
62. Harkness S. (1992) *Human Development in Psychological Anthropology*, In: Schwartz Th., White G., and Lutz C. (eds.) *New Direction in Psychological Anthropology*. Cambridge University Press.
63. Holland D. (1992) *The Woman who Climbed up the House: Some Limitations of Schema Theory*. In: Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) *New direction in Psychological Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
64. *Human Motive and Culture Models*. (1992) D'Andrade, R., Strauss, C. (eds). Cambridge: Cambridge University Press,.
65. Jahoda G. (1981) *Psychology and Anthropology. A Psychological Perspective*. L., NY etc: Academic Press.
66. Inkeles A. (1997) *National character*. Transaction Publishers.
67. Inkeles A., Levinson D. (1969) *National Character: The study of Modal Personality and Sociocultural Systems*. In: Lindzey C. and Aronson E. (eds.). *The Handbook of Social Psychology*. Vol. IV. Massachusetts (Calif.), London, Ontario: Addison-Wesley.
68. Kardiner A., Lipton R. (1945) *The Individual and His Society*. New York: Columbia University Press.
69. LeVine R. A. (1984) *Properties of Culture. An Ethnographic View*. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) *Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
70. Lourie S. V. (2017) *The Revival of Psychological Anthropology: a New Understanding of Interrelation Between Cultural and Psychological By Virtue of Cognitive Anthropology and Cultural Psychology*. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences* V. 10, № 7.
71. Lourie S. V. (2016) *Culture as a field of human action (The experience of constructing a theory of cultural constants and implicit generalized cultural script) // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. V. 9, № 4.
72. Markarian E.S. (1992) *Tradition as an Object of System Study // World Futures*. V. 34.
73. Markarian E.S. (1998) *Capacity for World Strategic Management*. Yerevan: Gitutgun.
74. Mead M. (1959) *An anthropologist at work: Writings of Ruth Benedict*. — Boston: Houghton Mifflin Company.
75. Miller J. (1993) *Theory of Developmental Psychology*. NY: Freeman.
76. Nelson K. (1981) *Cognition in a Script Frammework*. In: J.H. Flavell and L. Ross (eds.) *Social Cognitive Development*. Cambridge: Cambridge University Press.

77. New direction in Psychological Anthropology. (1992) Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
78. Norman D. (1975) Explorations in cognition. San Francisco: Freeman.
79. Redfield R. (1956) Peasant Society and Culture: An Anthropological Approach to Civilisation. Chicago.
80. Romney A., Weller S., Batchelder W. (1986) Culture as Consensus: A Theory of Culture and Informant Accuracy // American Anthropologist. № 88.
81. Rouce A.P. (1982) Ethnic Identity: Strategies of Deversity. Bloomington.
82. Schwartz Th. (1992) Anthropology and Psychology. In: Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
83. Schwartz Th. (1989) The Structure of National Cultures. In: Funke P. (ed.) Understanding Of USA: A Cross-Cultural Perspective. Tubengen: Gunter NarrVerlal.
84. Schwartz Th. (1978) Where is the culture? In: Spindler G (ed.) The Making of Psychological Anthropology. Berkeley: University of California Press.
85. Shils E. (1961) Centre and Periphery // Polanyi M.(ed.). The Logic of Personal Knowledge: Essays. London: Routledge & Kegan Paul.
86. Shils E. (1981) Tradition. London; Boston.
87. Shore B. (1991) Twice-Born, Once Conceived: Meaning Construction and Cultural Cognition. // American Anthropologist. Vol. 93, No 1, March
88. Shweder R. (1991) Thinking Through Cultures. Cambridge (Mass.), London (England): Harvard University Press.
89. Shweder R. (1990) Cultural psychology – What is it? In: Stigler J., Shweder R., Herdt G. (eds.) Cultural psychology: Essays on comparative human development, New York: Cambridge University Press.
90. Shweder R. (1984) Anthropology's Romantic Rebellion against the Enlightenment, or There's more to Thinking than Reason and Evidence. In: Shweder R., LeVine R. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
91. Simon H. (1981) Sciences of the artificial. Cambridge. MA: MIT Press.
92. Skinner Q. (1985) The Return of Grand Theory in the Human Sciences. Cambridge University Press.
93. Spiro M. (1984) Some reflections on Cultural determinism and relativism with Special Reference to Emotion and Reason. In: Shweder R., LeVine R. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
94. The Making of Psychological Anthropology. (1978) Spindler G. (ed.) Berkeley: University of California Press.
95. White G., Lutz C. (1992) Intriduction. In: SchwartzTh., WhiteG., Lutz C. (eds.). New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
96. White G. (1992) Ethnopsychology. In: SchwartzTh., WhiteG., Lutz C. (eds.). New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
97. Wartofsky, M. (1979) Models Representation And The Scientific Understanding. Dordrecht: Holland / Boston: USA / L.: England: D. Reidel Publishing Company.